

УДК 346.58:339.564

О. А. Ганич,
аспірант,

*Інститут економіко-правових
досліджень НАН України, м. Донецьк*

**НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЕКСПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ**

Прогалини і протиріччя законодавства, що регулює зовнішньоекономічну діяльність (далі – ЗЕД), створюють несприятливі умови для здійснення господарюючими суб'єктами своєї діяльності належним чином і дозволяють уникати відповідальності. Відсутність єдиного

правового регулювання робить експортні операції в зовнішньоекономічній діяльності ризикованими, законодавчо незахищеними, у деяких випадках неприбутковими і невігідними, оскільки вітчизняний суб'єкт господарювання за чинним законодавством несе відповідаль-

© О. А. Бабак, 2010

ність перед державою не тільки за свої дії, а ще й за правопорушення, які здійснює його іноземний контрагент. І, навпаки, іноді наявність прогалин і недоліків законодавства, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, дає змогу суб'єктам ЗЕД – експортерам уникати накладання санкцій при здійсненні правопорушень у цій сфері. Господарське законодавство, що регулює ЗЕД, потребує вдосконалення не тільки заради виявлення правопорушень у цій сфері та притягнення до відповідальності відповідних суб'єктів господарювання, але й для попередження таких правопорушень. Вдосконалення правового забезпечення дослідженої категорії особливо набуло актуальності в умовах світової фінансово-економічної кризи, першими наслідками якої стало серйозне скорочення виробництва та перевага імпорту над експортом, що підтверджує актуальність обраної тематики.

Питання притягнення до відповідальності суб'єктів ЗЕД за правопорушення при здійсненні експортних операцій недостатньо вивчені, про що свідчить аналіз судової практики, а також останні дослідження.

Вдосконаленню правової регламентації застосування заходів відповідальності за порушення законодавства, що регулює експортні операції та зовнішньоекономічну діяльність взагалі, присвячені роботи багатьох авторів. Зовнішньоекономічній політиці держави присвячені роботи Д. Минюка [1; 8], В. Юсупова [2]. Зарахування зустрічної однорідної вимоги у сфері ЗЕД, що дозволяє уникати розрахунків за експортним контрактом, а також відповідальності у цій галузі, досліджують Л. Боєнко та Ю. Кулик [3]. Впливу експорту продукції національного товаровиробника на міжнародний ринок присвячена робота А. Гальчинського та інших [4]. В. Назаренко аналізує діяльність міжнародного комерційного арбітражу з розгляду спорів між суб'єктами ЗЕД внаслідок порушення умов контракту, серед яких велике місце займає саме правопорушення при експорті товарів [5]. А. Євстигнєєв визначає умови уникнення відповідальності за правопорушення при здійсненні експорту [6]. З. Нінювська надає практичні поради суб'єктам ЗЕД про те, як уникати накладання спеціальних санкцій і попереджати правопорушення взагалі [7]. Застосуванню однієї зі спеціальних санкцій за правопорушення при здійсненні експорту присвячена стаття Н. Ненюк [9]. Д. Приймаченко дає аналіз відповідальності при порушенні митних пра-

вил [10]. Значення міжнародного співробітництва у сфері ЗЕД досліджує І. Катеринчук [11]. Відповідальності за порушення комерційних контрактів присвячена робота С. Терьохіна [12].

Мета статті – обґрунтувати напрями вдосконалення інституту відповідальності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності при здійсненні експортних операцій.

Загальні засади відповідальності в зовнішньоекономічній діяльності містить Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. (далі – Закон про ЗЕД), згідно з яким зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, яка побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [13].

Слід зазначити, що в діючому законодавстві мають місце певні протиріччя, бо наведена норма суперечить Господарському кодексу України, за яким зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання – це господарська діяльність, яка у процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою [14]. Значна відмінність вищезазначених норм полягає у словах «перетинання митного кордону...». Тобто, якщо суб'єкти ЗЕД будуть вступати у взаємовідносини без перетинання кордону майном (робочою силою), то це вже не буде зовнішньоекономічною діяльністю, і за правопорушення заходи щодо відповідальності в ЗЕД застосовуватися не будуть.

Заслуговує на увагу поняття, яке надає Д. Минюк. ЗЕД – це заснована на законах, підзаконних нормативних актах України та міжнародних правових документах узгоджена діяльність суб'єктів підприємницької діяльності на території України або за її межами, яка у процесі її здійснення потребує перетинання товарами, капіталами та робочою силою митного кордону України [1, с. 127]. В. Юсупов визначав, що під зовнішньоекономічною діяльністю традиційно розуміли зовнішньоторговельну діяльність у контексті експортно-імпортних операцій із сировиною та готовою продукцією [2, с. 84]. Отже, якщо зовнішньоекономічна операція пов'язана з перетинанням майном митного кордону України, повинно бути здійснено експорт або імпорт товарів, що є найпоширенішими видами діяльності в ЗЕД.

Стаття 1 Закону про ЗЕД передбачає, що експорт – це продаж товарів українськими

суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів.

Виникає ускладнення тлумачення слів «з вивезенням або без вивезення товарів через митний кордон України». Якщо продукція резидента після її продажу іноземному суб'єкту господарської діяльності залишиться на території України і не буде експортована, то це вже не буде зовнішньоекономічною діяльністю і норми, що містять підстави та порядок притягнення до відповідальності в цій сфері, застосовуватись не будуть. Такі випадки трапляються, коли іноземний суб'єкт господарювання здійснює закупівлю продукції в українського суб'єкта господарської діяльності для свого філіалу чи представництва, що розташовані на території України, та розрахунки за таким зобов'язанням відбуваються в межах держави (тобто грошовий переказ за цю продукцію здійснюється з рахунку, відкритого у банківській установі на Україні). З цього слід зробити висновки, що визначення терміну «експорт» не відповідає повною мірою діючим нормам і потребує вдосконалення. А правове забезпечення має важливе значення для здійснення експорту продукції українського підприємства та можливості попереджати або уникати взагалі відповідальності в ЗЕД, що сприятиме товарообміну між суб'єктами цієї діяльності, виходу на світову арену українського товаровиробника та підйому національної економіки.

Численні «дефекти» господарського законодавства дозволяють суб'єктам господарювання скористатися ними, при цьому нерідко вчинюються економічні правопорушення, а іноді і злочини. Непомірні податки, а також намір уникнути юридичної відповідальності заганяють багатьох підприємців «у тінь» [15, с. 9]. У багатьох нормативних актах, що регулюють окремі напрями зовнішньоекономічної діяльності, мають місце недоліки і протиріччя, згідно з якими державними органами застосовуються примусові засоби без порушення законодавства з боку резидента.

Серед таких актів слід зазначити Закон України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 15 вересня 1995 р. [16]. Згідно із частиною 13 ст. 5 Кабінет Міністрів України може тимчасово обмежувати або забороняти вивезення окремих видів давальницької сировини або ввезення окремих видів готової продукції, виробленої

з використанням сировини українських замовників, якщо це може завдати шкоди економіці країни. У ст. 10 цього ж Закону закріплено, що держава повинна додержуватися праві законних інтересів замовників і виконавців операцій з давальницькою сировиною, у тому числі право розпоряджатися на власний розсуд давальницькою сировиною і готовою продукцією, виготовленою з її використанням.

Така заборона ввезення готової продукції, що належить резиденту, вже є недодержанням державних гарантій [23, с. 267]. Адже, коли резидент вивозить сировину через митницю України для подальшої її переробки, ймовірність завдання шкоди економіці країни можна передбачити до подальших витрат і перетинання кордону, бо митні органи повідомляють про виготовлення «майбутньої» продукції.

Слід визначити також і сприятливі моменти для фінансової підтримки суб'єкта ЗЕД, який експортує давальницьку сировину для переробки. У разі втрати давальницької сировини або готової продукції внаслідок форс-мажорних обставин вивізне мито, податки і збори (крім митних зборів) не справляються, а штрафні санкції не застосовуються. А ст. 1 цього Закону передбачає, що форс-мажорні обставини – це непередбачені та непереборні події, що відбуваються незалежно від волі і бажання замовника або виконавця, серед яких зазначає заборону експорту (імпорту), валютні обмеження або інші обмеження прав власності на сировину чи готову продукцію, у тому числі на їх переміщення, прийняті державою або відповідним державним органом, і призводять до порушення умов укладених контрактів, цього Закону та інших законодавчих актів. Тобто суб'єкт не сплачує вивізне мито, податки і збори, звільняється від штрафних санкцій через «форс-мажорні» обставини, які відбулися з ініціативи держави. А от щодо компенсації втраченого майна через такі дії держави, відшкодування витрат, пов'язаних із переміщенням і переробкою сировини, відшкодування витрат іноземному контрагенту Законом України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах», не передбачено.

Д. Минюк визначає, що готова продукція, яка вироблена з давальницької сировини, не обкладається податком при перетинанні митного кордону України. А це призводить до того, що недобросовісні суб'єкти ЗЕД виво-

зять готову продукцію як давальницьку сировину і таким чином уникають відповідальності та обкладання вивізним експортним митом [1, с. 126]. Цей факт свідчить про недосконалість правового забезпечення в цій сфері. Адже ніякої відповідальності за такі дії не передбачено. Ані митні органи, ані податкові не мають права нагляду за діями суб'єктів ЗЕД згідно з контрактом і притягнення до відповідальності за вищевказані порушення.

Важливе значення при здійсненні експорту (імпорту) відіграє Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23.12.1998 р. (далі – Закон про бартер), згідно з яким порушення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України строків ввезення товарів (виконання робіт, надання послуг), що імпортується за бартерним договором, тягне за собою стягнення пені за кожний день прострочення в розмірі 0,3 відсотка вартості неоподаткованих товарів (робіт, послуг), що імпортується за бартерним договором [17]. Відповідальність експортера за порушення умов здійснення бартерного договору Закон про бартер не містить, зазначає тільки, що суб'єкти ЗЕД України, які здійснили експорт, зобов'язані протягом п'яти робочих днів із дня підписання акта, що засвідчує експорт, повідомити органи державної митної служби України або органи державної податкової служби України про факт здійснення експорту товарів (робіт, послуг). Неподання або несвоєчасне подання такої інформації тягне за собою нарахування пені в розмірі одного відсотка вартості експортованих товарів (робіт, послуг) за кожний день прострочення. За зазначеним Законом до відповідальності завжди притягується тільки резидент, навіть, якщо за контрактом на нього не були покладені зобов'язання вивезення або ввезення товару на митну територію України.

Товарообмінна (бартерна) операція, згідно з наведеним актом, це один із видів експортно-імпортних операцій між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України та іноземним суб'єктом господарської діяльності, що передбачає збалансований за вартістю обмін товарами, роботами, послугами в будь-якому поєднанні, не опосередкований рухом коштів у готівковій або безготівковій формі.

Слід зауважити, що не завжди можливо обміняти товар, збалансований за вартістю. Згідно з текстом закону різницю у вартості товарів, що підлягають обміну, зарахува-

ти неможливо. Тобто не можна зробити обмін, не опосередкований рухом коштів. А умовою еквівалентності обміну за бартерним договором є обмін товарами за цінами, що визначаються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України на договірних засадах з урахуванням попиту і пропозиції, а також інших факторів.

Важливим є той факт, що Закон про бартер суперечить ще і нормам, які регулюють розрахунки між суб'єктами ЗЕД за експорт (імпорт) товарів. Здійснення розрахунків в іноземній валюті між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності регулюється Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23.09.1994 р., згідно з яким виручка резидентів в іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у строки виплати заборгованостей, які зазначені в контрактах, але за загальним правилом не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення продукції, що експортується [18].

У частині 1 ст. 7 Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. встановлено, що в розрахунках між резидентами і нерезидентами в рамках торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта [19]. Такі розрахунки здійснюються тільки через уповноважені банки.

Цим же Декретом встановлено, що здійснення розрахунків через уповноважені банки – це здійснення розрахунків у безготівковій формі й відступи від встановленого порядку розрахунків визнаються недійсними, є правопорушеннями, які тягнуть відповідальність суб'єктів ЗЕД. Тобто здійснення розрахунків між резидентами та нерезидентами в межах торговельного обороту без участі уповноважених банків тягне накладання штрафу. Це свідчить про те, що деякі норми Закону про бартер являються винятками із загального правила. Бартер виключає участь банківських установ і рух коштів, бо передбачає «обмін товарами, не опосередкований рухом коштів у готівковій або безготівковій формі».

Бартерні операції не можна просто заборонити, як того часто вимагають для припинення «бартерної вакханалії». Як зазначає В. В. Хухулін, введення високої ставки податку на здійснення бартерних операцій (наприклад, до половини вартості товарної маси), разом з іншими економічними ричагами впливу, які надавали б право вибору товаровиробнику форми реалізації виробленої продукції, суттєво знижує здійснення криміногенного бартеру [15, с. 10].

Запропонована ставка податку завелика, вона може взагалі припинити укладення бартерних контрактів. На даний час бартер являється єдиним видом зовнішньоекономічної діяльності, де відсутній валютний контроль з боку держави та існує єдина можливість без додаткових витрат і перерахування своїх коштів суб'єктом ЗЕД отримати відповідний товар. А при нестатку вільної валюти, особливо в сучасних умовах фінансової кризи, подібні зовнішньоекономічні операції будуть виконуватись ще з більшими порушеннями і спробами уникнення відповідальності.

При здійсненні зовнішньоекономічної діяльності суб'єкти ЗЕД, іноді, замість бартерних договорів укладають між собою взаємні контракти з експорту (імпорту) товарів, а після ввезення/вивезення таких товарів припиняють зобов'язання згідно зі ст. 202 ГК України. Тобто відбувається зарахування зустрічних однорідних вимог. Але ж у таких випадках ніякого зарахування на рахунок резидента не відбувається також, що призводить до застосування спеціальних санкцій у вигляді накладання штрафу.

Навіть судова практика свідчить про недосконалість правового забезпечення щодо здійснення зазначених дій, які не можуть бути підставою для звільнення резидента від відповідальності [3, с. 82]. Аналіз практики Вищого господарського суду України свідчить, що кількість спорів, в яких однією зі сторін є суб'єкт зовнішньоекономічних відносин, становить менше, ніж один відсоток від загальної кількості справ [5, с. 113]. Коли порушуються умови контракту, суб'єкти ЗЕД найчастіше звертаються до міжнародного комерційного арбітражу при Торгово-промисловій палаті. Щоб уникнути відповідальності за протиправні дії іноземних суб'єктів господарювання для вітчизняних контрагентів законодавством передбачено певну низку дій.

Якщо іноземні контрагенти порушують строки оплати, то для резидентів єдиний вихід уникнути відповідальності – це зупинити відповідний термін шляхом подання позовної заяви. Такий спосіб вирішення цієї проблеми відбувається тільки за умови прийняття судом цієї заяви, і пеня за час знаходження справи в суді не сплачується [6, с. 46]. Заслуговує на увагу також ситуація, коли товар, що експортується, перетинає митний кордон України, однак виручка від його реалізації в іноземній валюті не надходить на рахунок експортера через втрату товару перевізником. Вартість товару може бути від-

шкодована страховою компанією, але в національній валюті і в межах території України, однак зняти з контролю таку експортну операцію банк не може через відсутність прямих вказівок на це в законодавстві [9, с. 59].

Судячи з наведеного, українське законодавство для підтримки національного виробника на міжнародному ринку не відповідає сучасним умовам і потребує ретельного дослідження і вдосконалення. Перш за все, вдосконалення потребує правове забезпечення здійснення експорту товарів. Законодавець намагається звільнити резидента від відповідальності та певних матеріальних витрат, але не позбавляє від накладання інших санкцій державою та/або іноземним контрагентом за контрактом. Іноді українське підприємство має змогу вийти на міжнародну арену шляхом експортування і продажу своєї продукції за кордоном, але через недосконалість правового забезпечення ризик настільки великий, що суб'єкт може взагалі припинити своє існування.

Для України процес входження у світове господарство супроводжується формуванням нерациональної структури експорту [4, с. 291], про що свідчить правозастосування при зовнішньоекономічних відносинах.

Слід додати, що в умовах обмеженості експорт стає гіпертрофованим чинником економічного зростання, що ненормально з точки зору як економічної безпеки країни, так і перспектив розширення впливу країни на господарські процеси у світі [4, с. 290]. А обмеженість експорту та недосконалість його правового забезпечення полягає у складній і законодавчо невизначеній процедурі застосування санкцій за дії суб'єктів ЗЕД, які вважаються правопорушеннями.

За порушення Закону про ЗЕД або пов'язаних з ним законів України до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності можуть бути застосовані такі спеціальні санкції: накладання штрафів; індивідуальний режим ліцензування та тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності.

Ліцензія, за змістом Закону України «Про ліцензування окремих видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р., є єдиним документом дозвільного характеру, який надає право на здійснення окремого виду господарської діяльності [20]. А ось у Законі про ЗЕД індивідуальний режим ліцензування застосовується як санкція, як покарання за порушення законодавства тільки в

зовнішньоекономічній діяльності, на відміну від інших видів господарської діяльності, де ліцензування є засобом державного регулювання та підставою використання свого права на реалізацію господарської діяльності.

Кожна експортна операція майже щоразу потребує окремої ліцензії. А для підприємства, орієнтованого на експорт без збуту продукції в Україні, режим індивідуального ліцензування може призвести до зниження або втрати рентабельності ЗЕД, бо українська продукція на зовнішніх ринках має невелику конкурентоспроможність [7, с. 49]. Можна впевнено стверджувати, що завдяки застосуванню державою цієї санкції збільшується вартість товарів, що експортуються, бо кожна ліцензія на окрему зовнішньоекономічну операцію потребує певних витрат.

Закон про ЗЕД підстави застосування тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності фактично не визначає. Адже правопорушенням у ЗЕД вважається проведення дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки. Закон не передбачає, що саме є «економічною безпекою» з юридичної точки зору, та які дії суб'єктів ЗЕД призводять до негативних наслідків у розвитку національної економіки.

Такі підстави є не просто юридично невизначені, що дуже шкідливе, особливо з огляду на плани України щодо побудови правової держави. Застосування такого спеціального заходу відповідальності практично паралізує підприємство, особливо, якщо воно орієнтоване на зовнішній ринок [7, с. 50]. Тому застосування такої санкції має бути достатньо мотивоване, що неможливо без всебічної оцінки кожного конкретного випадку правопорушення при перетинанні митного кордону України або до того, як таке перетинання здійснювати. Може статися так, що резидент здійснив всі дії, передбачені зовнішньоекономічним контрактом для експортування товару: здійснив заходи щодо зберігання товару, навантажив його на транспорт, здійснив доставку до митниці на території України, уклавши посередницькі угоди, угоди з перевізниками тощо, – а митні органи відмовляються здійснити митне оформлення, бо до суб'єкта застосоване тимчасове зупинення його діяльності. У такому випадку відбувається простий транспорту та невиконання зобов'язання перед іноземним контрагентом у певний строк, що призводить до інших санкцій, передбачених контрагентами згідно із основним зовнішньоеконо-

мічним контрактом та іншими договорами, за допомогою яких можна здійснити зобов'язання за зазначеним контрактом.

А санкції зовнішньоторговельних контрактів купівлі-продажу спрямовані на те, щоб зацікавити партнерів добросовісно виконувати обов'язки та захистити інтереси однієї зі сторін у разі порушення будь-якої з умов контракту іншою стороною. Та експортери частіше становляться платниками так званого конвенційного штрафу, який є найпоширенішим видом санкцій у вигляді штрафу з продавців за прострочення поставки товару [8, с. 86].

Якщо з боку іноземного суб'єкта господарської діяльності були перераховані кошти до застосування тимчасового зупинення ЗЕД, то для завершення експортної операції українському суб'єктові зовнішньоекономічної діяльності слід у встановленому порядку отримати розову (індивідуальну) ліцензію Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, на що потрібен додатковий час і кошти. Але іноді іноземний суб'єкт господарської діяльності – контрагент – взагалі відмовляється від товару, оскільки строки, в які резидент зможе відновити зовнішньоекономічну діяльність та експортувати товар, не визначені (частіше вивезення товару забороняється і діяльність по експортуванню не тимчасово зупиняється, а припиняється взагалі), або товар був потрібен контрагенту саме у той строк, який було зазначено в контракті. Крім того, згідно з нормами Цивільного кодексу України в контракті може також передбачатись обов'язок винної сторони відшкодувати збитки за втрачену вигоду.

Тимчасове зупинення ЗЕД як спеціальна санкція застосовується державними органами за дії, які не призвели до шкідливих наслідків, а лише «можуть призвести», тобто за ймовірності їх настання. Згідно із зазначеним можна стверджувати, що тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності в більшості випадків є безпідставним, бо суб'єкт, здійснюючи зобов'язання за контрактом, не знає і навіть не може здогадатися, що здійснює правопорушення. Та якщо він здійснив свої дії до кінця, негативні наслідки і шкода від таких дій може й не настати. Слід зауважити, що такі дії відбуваються, з одного боку, без наявності наслідків такого правопорушення (що повинно бути ознакою об'єктивної сторони), та без вини суб'єкта – з іншого (що свідчить про відсутність суб'єктивної сторони правопорушення).

У даному випадку знаходить відображення так звана теорія ризику, яка була розроблена наприкінці XIX–XX ст. у Німеччині, Італії і Франції. Її сутність полягає у тому, вина не є необхідним елементом відповідальності. На думку прихильників цієї теорії, кожний, хто вирішив займатися тією чи іншою діяльністю, повинен нести ризик шкоди, яка може заподіюватися цією діяльністю. Іншими словами, підставою відповідальності є не вина, а ризик [12, с. 29].

Оскільки експортні операції відбуваються не без участі державних органів України, то слід детальніше ознайомитися з їх повноваженнями щодо попередження і виявлення порушень при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності та порядку притягнення суб'єктів ЗЕД до відповідальності.

Застосування спеціальних санкцій регулює Положення про порядок застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальних санкцій, передбачених ст. 37 Закону про ЗЕД, яке затверджене наказом Міністерства економіки України від 17 квітня 2000 р. № 52 [21]. Воно передбачає, що застосуванню санкцій до суб'єкта ЗЕД може передувати офіційне попередження з боку Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України про можливість застосування до них санкцій. Але згідно з текстом наведеного акта таке попередження суб'єкта ЗЕД (резидента) є не обов'язком, а правом держави. Зазначене Положення не передбачає послідовність дій і терміну, протягом якого відповідні органи мають право виконувати свій обов'язок повідомляти конкретного суб'єкта про накладення санкцій. Та і практика свідчить, що митниця в будь-якому випадку дізнається про застосовані до експортера санкції раніше за самого експортера, який продовжує певні дії та несе додаткові матеріальні витрати задля здійснення зобов'язання за контрактом. Зазначена проблема вже неодноразово була об'єктом дослідження автора [22, с. 155; 23, с. 268].

З метою попередження суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності інформація щодо застосування санкцій до українських суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності надається Державному інформаційно-аналітичному центру моніторингу зовнішніх товарних ринків для розміщення на WEB-сторінці в комп'ютерній мережі Internet за адресою

WWW.UKRDZI.COM.UA. Функціонування інформаційної бази даних щодо застосування санкцій до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності забезпечує Управління контролю за зовнішньоекономічною діяльністю.

Держава здійснює регулювання експорту товарів і митний контроль відповідно до Митного кодексу України, Закону про ЗЕД, Закону України «Про єдиний митний тариф», інших законів України та чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Відмова від митного оформлення через вже накладені спеціальні санкції на суб'єкта ЗЕД – не єдина дія митних органів. Правопорушення відбуваються і при перетинанні митного кордону, коли митні органи повинні їх попереджати або виявляти. Здійснення митного контролю передбачає проведення митних процедур, тобто операцій, пов'язаних зі здійсненням митного контролю за переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон України. Д. Приймаченко зазначає, що Митний контроль обмежується мінімальним переліком митних процедур [10, с. 4], що зовсім не сприяє виявленню правопорушень при вивезенні продукції українського експортера.

Зниженням ефективності роботи щодо попередження, виявлення та боротьби із правопорушеннями при здійсненні експорту, тобто при перетинанні митного кордону, є:

по-перше, відсутність чіткого співробітництва контролюючих органів цієї галузі, відсутність узгоджених дій, та найголовніше, на нашу думку, правового забезпечення діяльності відповідних державних органів. Недосконалість національної регуляторної політики в цій сфері іноді призводить до таких ситуацій, коли процедура попередження правопорушення або порядок притягнення суб'єктів ЗЕД до відповідальності на законодавчому рівні нібито вирішена, а відсутність строків застосування зводить її нанівець;

по-друге, протиріччя і прогалини в нормативній базі, яка регулює економічні та розрахункові відносини, відсутність державної підтримки та захисту національного товаровиробника;

по-третє, транснаціональний характер правопорушень, які здійснюються у сфері ЗЕД, що завдає особливу складність при застосуванні заходів відповідальності як державою, так і національним суб'єктом ЗЕД, права якого були порушені.

І. Катеринчук аналізує доволі ефективну співпрацю державних органів України та іно-

земних держав у боротьбі зі злочинами у сфері ЗЕД. Однак гострі проблеми вдосконалення законодавства, організаційної діяльності контролюючих органів, створення економічних передумов детінізації економіки України залишаються невирішеними. Лише за наявності комплексного підходу до вирішення зазначених проблем може йтися про створення ефективної системи виявлення та боротьби із правопорушеннями при експорті [11, с. 93].

Згідно із Законом України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» органи державної митної служби та органи державної податкової служби України ведуть облік поточних операцій з давальницькою сировиною в зовнішньоекономічних відносинах і щомісяця подають оперативну інформацію про це місцевим органам державної статистики.

Слід зазначити, що контракти, на підставі яких здійснюються операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах, не підлягають реєстрації в Міністерстві економіки та з питань європейської інтеграції України, за винятками, встановленими законодавством. У разі реалізації готової продукції, виробленої з давальницької сировини у країні виконавця або в інших країнах без обліку (реєстрації) в Міністерстві економіки та з питань європейської інтеграції України, до суб'єкта підприємницької діяльності, що вивіз давальницьку сировину, органами податкової служби України застосовується штраф у розмірі 20 відсотків вартості готової продукції.

Оскільки більшість таких контрактів не підлягають реєстрації, то за подальшою переробкою неможливо прослідити. Це надає контрагентам змогу відступити від переробки давальницької сировини, і контракт фактично має вигляд купівлі-продажу [23, с. 269], а зовнішньоекономічна операція виглядає як експорт продукції без встановлених державою обов'язкових витрат на сплату вивізного мита, про що вже йшлося раніше.

З наведеного аналізу діючого законодавства та наукових досліджень та можна зробити певні висновки.

Для вдосконалення правового забезпечення, його повноти пропонуємо у ст. 1 Закону про ЗЕД при визначенні терміну «експорт» виключити слова «або без вивезення...», що буде відповідати сучасним умовам регулювання і здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Це дозволить уникнення неоднозначного тлума-

чення, і підстави притягнення до відповідальності за правопорушення в цій сфері будуть достатньо обґрунтованими.

Для додержання державою прав і законних інтересів замовників і виконавців операцій з давальницькою сировиною, щоб контрагенти не несли додаткові витрати на подальше здійснення контракту, замість заборони ввозу готової продукції (якщо це може завдати шкоди економіці країни) треба заборонити експорт сировини для подальшої її переробки. Тобто зупинити здійснення контракту на початковій його стадії. Держава повинна швидко й ефективно надавати допомогу національному експортеру, коли є ймовірність накладання на нього санкцій. У зв'язку з цим пропонуємо у пункті 4.7 частини 4 Положення про порядок застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальних санкцій, передбачених ст. 37 Закону про ЗЕД, право попередження про можливість застосування санкцій замінити на обов'язок Міністерства економіки України, і викласти в такій редакції: «Застосуванню санкцій до суб'єктів ЗЕД *повинно* передувати офіційне попередження з боку Міністерства економіки про можливість застосування до них санкцій».

Останнє має важливе значення для попередження правопорушень суб'єктами ЗЕД при здійсненні експортних операцій та зовнішньоекономічної діяльності взагалі. Виконання такої норми дасть змогу резидентам виправити ситуацію і припинити протиправні дії за власним бажанням, таким чином уникнувши відповідальності за правопорушення у сфері ЗЕД законним способом.

Якщо санкції вже застосовані до експортера, митний орган у будь-якому випадку дізнається про це раніше, бо Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України щодо застосування санкцій у триденний термін доводиться до Державної митної служби України та інших державних органів. Положення не передбачає послідовність дій і терміну, протягом якого відповідні органи повинні виконувати свій обов'язок, повідомляти конкретного суб'єкта ЗЕД про накладення санкцій. Тому було б доцільним у пункті 4.9 частини 4 Положення зобов'язати зазначені державні органи доводити до відома українського суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності інформацію про застосування відносно останнього санкції у *триденний термін* після отримання Наказу Міністерства економіки. Тобто від моменту накладення санк-

цій на експортера до його повідомлення пройде максимальний строк у шість днів. Цей термін можна вважати достатнім для виконання такого обов'язку та своєчасного попередження невігідних матеріальних витрат резидента на здійснення неприбуткового контракту.

Література

1. Минюк Д. Правове поле зовнішньоекономічної діяльності: реальність, перспективи / Д. Минюк // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 11. — С. 125–127.
2. Юсупов В. Визначеність зовнішньоекономічної політики держави — основний чинник її законодавчого забезпечення / В. Юсупов // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 5. — С. 82–85.
3. Боєнко Л. Зарахування зустрічної однорідної вимоги у сфері зовнішньоекономічної діяльності / Л. Боєнко, Ю. Кулик // Юридичний журнал. — 2003. — № 6. — С. 79–84.
4. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки): шляхом європейської інтеграції / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. — К., 2004. — 416 с.
5. Назаренко В. Розгляд спорів, які виникають між суб'єктами зовнішньоекономічних відносин, міжнародним комерційним арбітражем / В. Назаренко // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 5. — С. 111–116.
6. Євстигнєєв А. Експорт та «правило 90 днів», або що вважати моментом прийняття МКАС позовної заяви / А. Євстигнєєв // Юридичний журнал. — 2005. — № 5. — С. 46–47.
7. Ніньовська З. Практичні поради суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності / З. Ніньовська // Юридичний журнал. — 2004. — № 10. — С. 48–51.
8. Минюк Д. Юридична відповідальність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в Україні та порядок її застосування / Д. Минюк // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 6. — С. 84–87.
9. Ненюк Н. Пеня у сфері зовнішньоекономічної діяльності: основна характеристика, проблеми застосування та шляхи їх вирішення / Н. Ненюк // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 3. — С. 56–59.
10. Приймаченко Д. До питання вдосконалення провадження у справах про порушення митних правил / Д. Приймаченко // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 3. — С. 3–6.
11. Катеринчук І. Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинами у сфері зовнішньоекономічної діяльності / І. Катеринчук // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 12. — С. 91–93.
12. Терьохін С. Відповідальність за порушення комерційних контрактів / С. Терьохін // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 7. — С. 28–30.
13. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
14. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.
15. Хахулин В. В. Приоритеты законодательного обеспечения внешнеэкономических связей субъектов хозяйствования / В. В. Хахулин // Экономико-правовые проблемы сотрудничества предприятий Украины и США : материалы украинско-американского семинара по вопросам международного сотрудничества. — Донецк, 1997. — С. 8–13.
16. Закон України «Про операції з давальницькою сировиною в зовнішньоекономічних відносинах» від 15 вересня 1995 р. № 327/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 35. — Ст. 255.
17. Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 12 грудня 1998 р. № 351-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 5. — Ст. 44.
18. Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 40. — Ст. 364.
19. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 17. — Ст. 184.
20. Закон України «Про ліцензування окремих видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.
21. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Положення про порядок застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальних санкцій, передбачених статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»» від 17 квітня 2000 р. № 52 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 19. — Ст. 801.
22. Бабак О. А. Попередження правопорушень у зовнішньоекономічній діяльності та уникнення від відповідальності / О. А. Бабак // Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: Всеукраїнська науково-

практична конференція (Донецьк, 14 листопада 2008 р.). – Донецьк. – С. 154–156.

23. Бабак О. А. Щодо застосування тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності при здійсненні операцій з давальницькою сировиною / О. А. Бабак // Законодательное обеспечение экономической политики государства и юриди-

ческое образование : матер. междунар. науч.-практ. конф. (Донецк – Святогорск, 16–17 апр. 2009 г.) / МОН Украины, Донецкий национальный университет ; ред. кол. : А. Г. Бобкова и др. – Донецк : Юго-Восток, 2009. – С. 267–269.

Надійшла до редакції 18.03.2010 р.